

Egyház és állambiztonság

Bertalan Péter¹

Abstract **Church and state security.** In the wake of the change of regime in Hungary a number of memoirs were born. Most of them reports about calumniated priests suffering in the prisons of the dictatorship. What increases their value is that they constitute the subjective dimension of recent history, which makes a persuasive impression on the reader, as the eyewitnesses of the events confess about the history they experienced. However, the genre of memoirs has their own limits from the point of view of history. The emotions of the individuals can distort the events and can put the matter in a specific light. The perspective of evaluative logic is missing from the consequences drawn. Those who remember can only see, and let seem, the church policy of dictatorships through the lens of their own sufferings, showing only one side of reality. If we look at the efforts of recent past from above, it turns out that the picture drawn of the church policy of the Kádár era is as dark as the picture drawn of the church policy of the Rákosi era. Is this consequence true? If so, what can be the explanation for that?

Keywords church • state security • Rákosi era • Kádár era

A Harcoló egyház

A rendszerváltás nyomán számos memoár született. Jelentős részük a diktatúrák börtöneiben szenvedő, meghurcolt papok sorsáról tudósít. Értéküket növeli, hogy a közelmúlt történelmének szubjektív vetületét jelentik, amely az olvasó számára a meggyőzés erejével hat, hiszen az eseményeket átélő szemtanú vall az átélt történelemről. Gyarmati György találóan fogalmazza meg: „Magyarországon a rendszerösszeomlás utáni első évtized a huszadik század második felének mártír-egyház recepciójáról szólt: ezt a képletet kínálták az első – „gyorsjelentés-szerű” – történeti rekonstrukciók, ezt támasztották alá a hitvalló klerikusok egymás után megjelent visszaemlékezései, és ebben a szellemben készültek a korabeli „memoár” dokumentumok is.” (GYARMATI, 2011, 151. o.) A memoár műfajának a történelem szempontjából azonban megvannak a maga korlátai. Az egyéni érzelmek torzíthatják és sajátos megvilágításba helyezik az eseményeket. A levont következtetésekből hiányzik az értékelő logika távlatossága. Elmer István

¹ Kaposvári Egyetem Pedagógiai Kar
E-mail: drbertalanp@gmail.com

Börtönkereszt című memoárkötetének előszavában írja: „*Meddig terjed, s milyen élességgel történelmi látásunk? A kérdésben felismerhető a történefilozófiai bizonytalanság: vajon megismerhető-e a múlt? S ha a gondolat - ízlés szerint választ adunk is rá, netán a megismerhetőség mellett foglalunk is állást, még mindig marad a kérdés másik fele: milyen élességgel tekinthetünk a múltra: a befejezett jelenre?*” (ELMER, 1994, 5. o.)

A választ a szerző a kérdésre így fogalmazza meg: „*a jobb megértéshez szükséges a dokumentumoknak az ismerete is. A történelem, a múlt kutatójának azzal is számot kell vetnie, hogy - valószínűleg az események túlságosan közel volta miatt még nem juthat hozzá minden forráshoz. Mégis fölismerhetők azok a tendenciák, szándékok, törekvések és erők, amelyek az 1956 és 1961 között az eseményeket befolyásolták, alakították.*” (ELMER, 1994, 5. o.)

Elmer István konklúziója igazolható azzal, hogy az emlékezők csak saját szenvedéseik szemüvegén át látják és láttatják a diktatúrák egyházpolitikáját. Ez nem bűn, de sajátos egyéni alulnézetet jelent, ami a valóság egyik oldala. Az így kitérülő történelmi „közelkép” a „tendenciák”, „szándékok”, „törekvések” és „erők” működésének aprópénzre váltott eredményét mutatja. Ha az események fölé emelkedünk, s így nézzük a közelmúlt törekvéseit, kiderül, hogy az így kialakult kép épp olyan sötét, mint a Rákosi-korszak egyházpolitikájáról alkotott kép. Vajon igaz-e ez a következtetés? Ha igaz, mi ennek a magyarázata?

A Kádár-korszak egyházpolitikája távlati megközelítésben konszolidációs képet mutat éppúgy, mint a nagypolitika többi területe. Az 1963-as amnesztiával sok bebörtönzött, internált pap kiszabadulásával némileg korrigálódott az előző diktatúra bűnlajstroma. A Szentszék és a magyar állam között az 1963-66-os tárgyalások alapján kötött részleges egyezménynek is része volt abban, hogy hazánkat visszaillesztette az európai nemzetközi politika trendjébe, s megteremtette az állam és a katolikus egyház közötti viszony rendelkezésének feltételeit. Ennek eredménye Mindszenty hercegprímás távoztása, a Vatikán és Magyarország közötti diplomáciai kapcsolatok felvétele. Az eredmények, némileg ellentmondanak a memoáirodalom alapján kialakuló összképnek. E feltűnő ellentmondás elgondolkodtató, hiszen a memoárok egyértelműen arra utalnak, hogy a pártállam vasmarkának szorítása nem enyhült az 50-es évek végén és a 60-as években. A második diktatúra még tud építeni az előző győzelmére. A pártállam és az állampárt küzdelme Mindszenty hercegprímás 1948. december végi letartóztatásával és koncepció perével, majd 1950. augusztus 30-án az állam és az egyház megállapodásának aláírásával zárul. A megállapodás a korabeli értékelések szerint a magyar katolikus klérus teljes vereségét és az állam győzelmét jelentette.

Arról sem szabad azonban megfeledkezni, hogy a szerzetesrendeket a Szentszék nem oszlatta fel, így azoknak tagjai keresték a működési lehetőségeket. A szerzetesrendek irányítása megmaradt, szolidaritása a szétveretés ellenére tovább erősödött. Az állam önkéntelenül kényszerítette őket arra, hogy illegalitásban dolgozzanak, s az egyház keresse a megoldást elhelyezésükre, felhasználásukra.

Az állam felhasználta politikai céljai elérésére az egyház, a papok anyagi függőségét, a kongrua megvonásának állandó fenyegetésével feszültséget teremtett a megegyezéstől ódzkodó püspöki kar és az alsópapság között. Mindezt kiegészítette az útszéli hangvéltelű, megfélemlítő, egyházellenes sajtó- és propaganda-hadjárat. Az alsópapság állandó egzisztenciális fenyegetettségben élt. Ezzel magyarázható, hogy a békepapi mozgalom, ha nagy nehezen is, de elindult. Az egyház középszintű vezetésének egy részét a magasabb papi stallumok ígéretével tudta a politika megnyerni.

Az egyházi iskolák államosításával, a katolikus társadalmi egyesületek felszámolásával, a szerzetesrendek működésének betiltásával a katolikus egyház elvesztette intézményi rendszerének döntő részét. A papi szemináriumok és a Hittudományi Akadémia jelentették ezután a legfontosabb intézményeket. Az előbbinek jelentőségét az fokozta, hogy a papi utánpótlás bázisai voltak, s a fiatal papok teremtettek kapcsolatot az egyház és a kommunista államrend számára egyaránt fontos és megnyerendő fiatalsággal, s ők jelentették az alsópapság folyamatos utánpótlását. A Hittudományi Akadémia az ideológiai szempontból meghatározó teológusokat fogta össze. A Hittudományi Akadémia teológus professzorai tanítottak a Központi Szemináriumban, amelynek hallgatói az ország minden részéből, egyházmegyéjéből verbuválódtak. Ez jelentősen megnövelte a Hittudományi Akadémiával egy épületben működő Központi Szeminárium értékét a politika szempontjából. Érthető, hogy a hatalom éberrel figyeli, mi történik a szemináriumokban. „1952. február 27-én éjszaka öt kispapot tartóztatott le a kommunista államrendőrség a veszprémi szemináriumban. Bűnük többek között az volt, hogy a faliújságon kifüggesztették az azóta bebörtönzött Mindszenty bíboros arcképét, és kritikai tartalmú önképzőköri előadást tartottak Mikszáth Kálmán *Különös házasság* című regényéről, valamint az abból készült filmről. Az öt kispap és lelki vezetőjük bíróság elé került, súlyos börtönbüntetést szabtak rájuk. Vádiratuk szerint lázítottak a fennálló társadalmi rend ellen, s ezáltal szembehelyezkedtek a demokrácia törvényeivel.” (ÁGOTHA, 1995, 9. o.)

Mi az oka e lépésnek? A szemináriumok hallgatóinak többsége még 1945 előtt jelentkezett kispapnak. Ekkor még a papi pálya úgynevezett karrier-pálya volt, ami jelentős társadalmi presztízzsel járt. A középosztálybeliek és az arisztokrácia is szívesen küldték fiaikat erre a pályára. Sokan emlékeztek még a Tanácsköztársaság egyházpolitikájára, s egyáltalán nem vártak jót, sőt félték az új, szovjet típusú államrendtől. A félelem jogossága folyamatosan igazolódott. A papi pálya az új körülmények között kilátástalanná, az egyén és családja számára veszélyessé vált. Érthető, hogy az új államrezsim minden egyházellenes lépését gyanakvás kísérte. Mindszentyt veszprémi püspökként a fiatal teológusok személyesen ismerték. A bíboros emberi, papi tartásának már egyszer bizonyítékát adta. 1944. november 29-én dr. Schiberna Ferenc nyilas polgármester parancsára tizenhat kispapot tartóztatott le a szemináriumnak átmenetileg otthont adó veszprémi püspökségen. A kispapok két nappal korábban erőszakkal megakadályozták, hogy a rendőrség autóval szállítsa be Mindszenty József püspököt a városi fogházba. Az ünnepi díszbe öltözött főpásztort a kispapok erélyes fellépése következtében gyalog kellett végigkísérni lakóházától a börtönig a járókelők szeme láttára és nem kis megrökönyödésére. A tizenhat kispap és főpásztoruk csak hónapok múlva szabadult a nyilasok fogságából. A letartóztatásukkor kiadott véghatározat szerint „szembhelyezkedtek a hatóság rendelkezéseivel és megkísérelték a lakosság fellázítását.” (ÁGOTHA, 1995, 9. o.) Mindszenty tehát élvezte a kispapok rokonszenvét, s ez feltehetőleg legendát szőtt alakja köré, amely az 1948-49-es újabb elítélése után még 1952-ben is bátor tettekre sarkallta a fiatal teológusokat.

1956 októberének forró napjaiban nehéz volt eligazodni az eseményekben. Érthető, hogy a börtönéből újra kiszabadult Mindszenty 1956. november 1-jén elhangzott beszédében a későbbi félreértelmezésekkel és belemagyarázásokkal szemben óvatosan fogalmazott, s elsősorban a katolikus egyház működési feltételeinek helyreállítását hangsúlyozta. A forradalom vereségével természetesen nem számolt, így az egyház számára a restauráció esetére meghatározta a követendő utat. Egyetlen, a későbbiekben a Kádár-rendszer és a katolikus egyház viszonyát – Tabódy István visszaemlékezése

alapján – meghatározó lépése az volt, hogy megbízta Tabódy Istvánt, mint a Központi Szeminárium egyik hallgatóját, hogy tíz kispappal biztosítsa az Egyházügyi Hivatal Pasaréti úti épületében, hogy onnan ne tűnjenek el a kommunista rendszert kompromittáló iratok. (ELMER, 1994, 114. o.)

„Az Egyházügyi Hivatal a forradalom utáni helyzetet értékelve megállapítja, hogy az ellenforradalom alatt az egyházi reakciónak nem volt elég ideje ahhoz, hogy támadását teljes egészében kibontsa, fokozódott azonban az egyházi reakció támadása rendszerünk ellen az ellenforradalom leverése után és jelentős sikereket ért el, kihasználva az állami vezetés más irányú lekötöttségét.” (ELMER, 1994, 21. o.)

A katolikus egyház 1956 után nem volt abban a helyzetben, hogy támadólag léphessen fel, arra azonban megvolt az ereje, hogy hatásosan védekezzen. Az új diktatúra jól kiválasztotta azt a módszert, amelynek segítségével a katolikus egyházat nehéz helyzetbe állíthatja.

A Kádár-kormány első éveinek egyházpolitikája

A Kádár-kormány tevékenységének első éveit az 1956-os forradalom és szabadságharc politikai és társadalmi utóhatásai határozták meg. Mivel az egyházak társadalmi szerepük sajátosságai miatt nem játszottak aktív szerepet a rövid forradalom eseményeiben, az új diktatúra a régitől örökölt egyházellenességével ürügyet keresett, hogy az egyházakat besorolja az ellenforradalmi tevékenységet kifejtő intézmények közé. Az 1947. február 2-án kiadott Provida Mater kezdetű apostoli konstitúció a katolikus egyház olyan szervezeti átalakítására ad lehetőséget, amely alkalmassá teszi az egyházat arra, hogy rugalmasan elkerülje a politikai rendőrség figyelmét, közelebb kerülhessen a hívekhez, hatékonyabban tudja kivédeni a rendszer támadásait. Mindegyik keresztény történelmi egyház vezetője - Ravasz László református püspök, Ordass Lajos evangélikus püspök és Mindszenty József esztergomi érsek - rádióüzenetben szólt a hívekhez 1956. november 1-jén. A három főpap üzenete közül különösen Mindszenty rövid rádióüzenete váltotta ki a politikusok haragját. Feléledt a Mindszenty fóbia. Ezt igazolja Berecz János Vállalom című könyvének *Mi lett volna, ha ...* című fejezete. Megállapítja, a forradalom minden híve esküszik rá, hogy 1956. november 3-án *„már a konszolidáció jelei mutatkoztak, uralkodtak el a magyar felkelés győzelmeként a közéletben. Állítják, hogy szó sem volt semmiféle „restaurációról”, valamiféle „régis rendszer” visszaállításáról. Állítják, hogy az „alapvető vívmányokat” (államosított ipar, földreform, ingyenes állami oktatás, a népi származású gyerekek felemelkedése, a létminimum biztosítása mindenki számára stb.) nem kérdőjelezte volna meg a győztes felkelés után születő rendszer. Állítják, hogy méltányosan bántak „a bukott rendszer örököseivel és részeseivel” (Mindszenty, nov. 3.), hiszen Nagy Imre és köre állt a kormány élén. Tehát szó sem volt ellenforradalmi jelenségekről.”* (BERECZ, 2002, 116-118. o.)

Ezután a szerző részletezi azokat az elképzeléseket, amelyeket Mindszentyhez fűznek a Kádár-rendszer politikusai. Végül így foglalja össze Berecz álláspontját: *„Mindszentynek ez a retrográd, a megérett változásokat is ellenző magatartása nem menti fel Rákosi és klikkje törvénytelen eljárását, a prímás meghurcolását koncepciósi bírósági elítélésével. Mindszenty jogi rehabilitációja teljes mértékben jogos volt, de társadalmi felfogása nem lehet példa. Ma különösen nem.”* (BERECZ, 2002, 119. o.)

Az összefoglaló értékelés hűen tükrözi a Kádár-korszak politikusainak Mindszentyről alkotott torz véleményét, amelyből gyűlöletük is fakad. Ennek a gyűlöletnek

Mindszenty ma már alig ismert nyilatkozata is forrása lehetett. A köztudatban az él, hogy Mindszenty Nagy Imrében is a kommunista politikust látta, s így nem jöhetett létre összhang, nem születhetett meg a kompromisszum közöttük. A történelem gyorsan pergő eseményei azonban váratlan helyzeteket szülnek. 1956. november 4-ére virradó éjszaka megkezdődött az orosz csapatok koncentrált támadása a forradalmi Budapest ellen. Mindszenty Tildy Zoltán javaslatára előbb a Parlament épületében keresett menedéket, majd a parlament épületet elhagyva gyalog indult el titkárával budai lakása felé, mert kocsija eltűnt a sofőrrel együtt. Az orosz páncélosok már a hidakat őrizték. Mindszenty és titkára reverendáját a nagykabát alá gyűrve próbált utat találni, de az orosz őrségen áthatolni nem lehetett, így nem tudtak Budára átmenni. Ekkor fordult a bíboros titkára felé kérdéssel: *„Melyik a legközelebbi külföldi követség? Az amerikai - felelte a titkár. Akkor menjünk oda - döntött a bíboros.”* Átsétáltak az orosz páncélosok között, elértek a Szabadság térre, ahol az amerikai követ szívélyesen fogadta őket. (MINDSZENTY, 1995, 67. o.)

Adjuk át a szót a személyes visszaemlékezésnek: *„Napok múltán azt olvasom a külföldi sajtóban, hogy előző nap, amikor a helyzet már végzetesnek kezdett látszani, Nagy Imre maga kérte volna nekem ezt a menedékjogot. A tiszt, aki hivatalos minőségben kísért, ezt nem említette. Hetek múltán arról értesülök a követségen, hogy valaki, - egy kideríthetetlen valaki Budapestről - november 3-án számomra Washingtontól menedékjogot kért. Hogy ki volt az, később sem tudtam kideríteni, de ha Nagy Imre tette, nemes lelkületét mutatja.”* (MINDSZENTY, 1989, 443.o.)

Ez a pár gondolat is igazolja, Mindszenty utólag jó szívvel nyugtázta Nagy Imre nemes gesztusát. A hercegprímás emlékei szerint néhány nappal a követségre érkezése után este felé az egyik követségi titkár arra kérte, hogy menjen le a földszintre sajtókonferenciát tartani, mert az összes Budapesten tartózkodó külföldi tudósító várja. Mivel a helyzet elég bonyolult volt, ezt írja Mindszenty: *„Eléggé meglepődtem s csodálkoztam azon, hogy ilyen nagy szabadságot élvezhetek menedékhelyemen. Később azonban kiderült, hogy a követségnek nem volt menedékjogi szabályzata. A washingtoni külügyminisztériumból a követség is megkapta. Attól kezdve nagyon is megszorították kezdeti szabadságomat. Ezt a sajtókonferenciát azonban még megtartottuk. Az újságírók csak úgy záporozták felém kérdéseiket. Először a magyarul is tudók kérdeztek, majd a németek, végül az angol-amerikaiak. Utóbbiak számára ott volt még akkor tolmácsnak dr. Turchányi, a volt politikus s egykori tapasztalt képviselő ...*

Első kérdésük: Mit szólok az orosz agresszióhoz?

– A legteljesebb mértékben elítélem.

A második kérdés: Melyik kormányt ismeri el Magyarország törvényes kormányának? Nagy Imre kormányát vagy a Kádárét?

– Nagy Imre kormányát ismerem el Magyarország kormányának. Kádár Jánost idegen katonai hatalom erőszakolta az országra. Abszolút törvénytelennek tartom és elutasítom.

Azután még rengeteg kérdést intéztek hozzám. De ez a kettő volt a legfontosabb. A Kádár-kormány erről a sajtókonferenciáról mélyen hallgatott. Ők tudják miért. Mi is tudjuk.” (MINDSZENTY, 1989, 445-446. o.)

Mindszenty nemcsak rádióüzenetével fordította maga és a katolikus egyház ellen a pártállam haragját, hanem az eseményekbe is beavatkozott. Tabódy István, a Központi Szeminárium hallgatója így emlékezik vissza a történetekre: *„Mindszenty bíboros úr engem bízott meg, hogy menjek ki az Állami Egyháziügyi Hivatal Pasaréti úti épületébe tíz*

kispappal, és biztosítam, hogy onnan ne tűnjenek el iratok. ... Kijelöltem tíz kispapot, de én már nem jutottam el az épületbe, mivel 1956. nov. 4-én az oroszok megszállták Budapestet. Az egyik kispap látta, amint ÁEH dolgozója zsebre tette a páncélzsekrény kulcsát és el akart távozni. Vigh Szabolcs rászólt az egyháziügyi tisztviselőre, vegye ki zsebéből a kulcsot és tegye vissza a helyére. Az illető így is tett, majd távozott. A forradalom leverése után az egyháziügyi hivatalnok találkozott Vigh Szabolccsal az utcán. Fölismerete őt - másnap letartóztatták és a központi szeminárium ellen bosszúhadjárat indult.”(ELMER, 1994, 114. o.)

Összefüggések, avagy a háttér-, a köz- és a végjáték

A történelmi szereplők gondolkodását, cselekedeteit döntően meghatározza az a társadalmi, gazdasági, politikai háttér, amiben élnek. A háttér és a szereplő között kölcsönhatás áll fenn. Az események egysíkú leírása, a szereplők tetteinek bemutatása mindig azzal a veszéllyel jár, hogy nem értjük meg tetteik mozgatórugóit, céljait.

Az 1945 utáni egyháztörténet napjainkig adós maradt a politikai folyamatok és az egyházpolitikai történekek közötti kapcsolatok vizsgálatával. Csak a „nagy eseményekre” koncentrált. Ezeknek a háttérét vizsgálva a legfontosabb összefüggésekre rávilágított, de rejtve maradt a tömegek, a hétköznapi emberek viszonyulása az eseményekhez, nélkülük pedig nincs történelem.

Az 1956-os forradalmat követő kemény megtorlás éveiben az illegális szemináriumi és papszentelési mozgalom a Központi Szemináriumból eltávolított fiatal teológusok részéről. A Provida Mater kezdetű apostoli konstitúció átalakulásra kínált lehetőséget. Páter Bulányi György ismerte az enciklikát, ezért látott hozzá az ún. bázisközösségek kialakításához. Ezek a kis vallási közösségek az ellenállás gócpontjai lettek a '70-es és '80-as években. A már régóta működő „regnumos mozgalom”, amely a cserkészmozgalom mintájára alakult, szintén az ellenállást erősítette és a Provida Mater szellemiségének felelt meg. A két kérdés egymás mellé állítását indokolják a párhuzamosságok, hasonlóságok és a történelmi kontinuitás. Mindkét esetben aránylag nagy számú pap vállalta az illegális mozgalmakban való részvételt. Az alsó és a felső papság között megvolt az a kapcsolat, amely az eredményességhez szükséges és sikerült bevonni a hívőket, az ún. civil társadalmat. Ahhoz, hogy ezek a kedvező körülmények megszülessenek, több feltétel szükséges.

1. Egzisztenciális fenyegetettség.
2. Olyan történelmi példák, amelyek az ellenállás értelmét igazolják, s azt a karizmatikus mártíromság szférájába emelik.
3. A közösségi, összetartozási tudat erősödése.

A'40-es évek végén, az '50-es évek elején a Mindszenty-per és a papok nagy tömegű letartóztatása épp úgy hozzájárult az egyén bátorságának növekedéséhez, a rászánáshoz, mint az '56-os forradalom számos hősi példája és a véres megtorlás. Mindkét időszakban meghatározó szerepe van a Szentszéknek. Az 1947-ben kiadott Provida Mater kezdetű apostoli konstitúció meghatározza az illegális mozgalom kereteit, főleg 1956 után a Vatikán diplomáciája nagyon aktív a konkrét anyagi és erkölcsi segítség nyújtásában.

Az egyháznak nemcsak papjai és hívei aktivitását kellett igénybe vennie az ellenállás eredményes kifejtéséhez, hanem saját belső gondoljaival, ellentéteivel is küszködnie kellett. Ez akadályozta a Bulányi-féle bázis közösségeken alapuló ún. bokor-mozgalom

összekapcsolódását a Provida-mozgalommal. Történt kísérlet a két mozgalom összehasonlítására. Egy rendőrségi feljegyzés szerint 1952. február 15-én Kalotai Kálmán, volt piarista szerzetes növendék a Bulányi György-féle szervezkedés egyik tagja és Csicsai Margit, volt ferencesrendi apáca, aki a Kisberk Imre segédpüspök által vezetett Provida Mater szervezkedés egyik tagja beszélgetést folytattak. Csicsai Margit a Provida mozgalomról beszélt. Mondandójából kiderült, hogy a Provida lelki család, amely „*ki felé jóformán semmit sem mutat... a tömegek közé apostolkodni nem járnak*”², hiszen a szervezkedés első bizonytalan lépéseiről van szó. Kisberk Imre elismeri Bulányiék eredményeit, de az általa irányított Provida-mozgalmat többre tartja.³

Egy feljegyzés szerint Kertész Tivadar pomázi segédlelkész, providás fogadalmas pap élesen elítéli a Bulányi-féle szervezkedés egyházgyakorlati vonalát, és vesztükbe rohanóknak tartja a Bulányistákat.⁴ A Kertész által adott negatív megítélést magyarázza dr. Bálint József váci teológiai tanár néhány észrevétele a Bulányi-mozgalomról: véleménye szerint azért kell elzárkózni Bulányi György, Török Jenő és Juhász Miklós piaristáktól, mert „*ők egyház akarnak lenni az egyházban.*” Tudomása szerint az egyházi főhatóságok engedélye nélkül ifjúsági egyesületeket alakítanak fiúkból és leányokból egyaránt. Ezeket a csoportokat „*elit csoportoknak nevezik. Valójában azonban erre az elnevezésre nem szolgálnak rá. Már magában véve is nagy hiba, hogy belenevelik ezeket a fiúkba és leányokba, hogy ők az egyházon belül elitet képviseljenek.*”

Bálint szerint Bulányiék először arról beszéltek, hogy a püspöki kar nem lett elég „hatékony”, most vádolják őket megalkuvással. Lényegében ez tűnik ki abból a brosúrából, amelyet Bulányiék adtak ki és amelyben gúny tárgyává teszik a püspöki kart. Bálint szerint Bulányiéknek az a felfogásuk és ezt Juhász Miklós a piaristák dogma-tanára dogmatikailag is alátámasztotta, hogy a kommunizmus tartós lesz Magyarországon. Bálint szerint Bulányiék meg vannak ijedve a kommunizmustól. Nem lehet tudni Török Jenőről, hogy eszelős, vagy forrófejű? Mindenesetre a józan katolikusoknak el kell tőlük zárkózni, mert mindenképpen bajt okoz azoknak, akik befolyása alá tartoznak.⁵

Egy Tulipán fn ügynök jelentésében hivatkozik Török Jenő néhány gondolatára: „*Meg lehet állapítani, hogy igen szórványos eset a lendületes, egyházhoz hű, mindenre képes szerzetes, ezzel szemben sokkal több a nyárspolgárrá fejlődött, akik a szerzetekben alig érték el a közepes világiak karakán tökéletességi nívóját.*”⁶

A megnyilatkozásokból három ellentétre lehet következtetni Bulányiék és az egyház között: dogmatikai, egyházszerkezési és politikai ellentétre. A mi szempontunkból ez utóbbi a fontos, mert utal a diktatúrától való félelemre. A „félelem” vádjá kölcsönöz Bálint József és Török Jenő gondolataiban implicit formában egyformán kifejeződik.

A kihallgatásokon gyakran elhangzik a kérdés a Maria Regnumra vonatkozóan. A válaszokból csak sejteni lehet, hogy a kizárt szeminaristák tudnak valamit a regnumos mozgalomról, s valamilyen kapcsolat van a két illegális mozgalom között. Arra a válaszdók nagyon vigyáztak, hogy a feltett kérdésre homályos, hiányos választ adjanak. Ebből arra lehet következtetni, hogy az egyház számára fontos, komoly erkölcsi értéket képviselő mozgalmat a politikai rendőrség karmaiba került papok nem akarják a hatalomnak kiszolgáltatni.

2 Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára (ÁBTL) Feljegyzés Tárgy: Kalotai Kálmán és Csicsai Margit Budapest, 1952. április 16. Nysz.: 0-11960/1 125. o.

3 ÁBTL Kisberk személyi dosszié. Jelentés a „Baba” fn ügynök 1951. november 14-i jelentése alapján Nysz.: 0-11960/1

4 ÁBTL Feljegyzés Budapest, 1952. április 12. Nysz.: 0-11960/1 118. o.

5 ÁBTL Jelentés Budapest, 1952. március 31. Nysz.: 0-11960/1 107.o.

6 ÁBTL Jelentés Török Jenő piarista szerzetesről Budapest, 1952. április 30. Nysz.: 0-11961/1 131.o.

Shvoy Lajos székesfehérvári püspök önéletrajzi visszaemlékezésének az elejére helyezi a Maria Regnum plébániát, s mint lelkeszi pályájának első meghatározó állomását említi. Budapesten a Damjanich utca 28/a szám alatt bérelt az egyház egy lakást és tartott fenn Philippinum néven egy kápolnát. Itt működtek az ún. kongregációk fiatal lelkészek vezetésével. Ezeknek a kis közösségeknek többnyire diákok voltak a tagjai. 1903. szeptember elején indult meg a Mária Kongregáció internátusa. Shvoy püspök szavai jól érzékeltetik a szervezés első lépéseinek lendületét.: *„kisfiúkból álló internátus volt, ahová jómódú, de tanulni nem akaró ifjak kerültek. Ezeknek testi-lelki gondozása minden anyagi és lelki ügye, és főleg tanulása volt a gondjainkra bízva.”* A kis kápolna 1919-ig csak lelkészségnek adott helyet, ekkor a tanácsköztársaság le akarta foglalni és kultúrteremmé átalakítani. Csernoch János hercegrímás, hogy ezt megakadályozza a kápolnát plébánia rangra emelte, mert a plébánia templomot nem bántották. Az ő felkérésére vállalta Shvoy Lajos a plébániát. A vörös hatalmat azonban semmi sem akadályozta meg abban, hogy akaratát ne hajtsa végre. A Regnum Marianum plébánia templomát Shvoy a helybeliek lelkes közreműködésével tette rendbe a tanácsköztársaság bukása után. Ezután nagy lendülettel folytak a plébánia szervezési munkálatai, szó szerint értve a körzetébe tartozók templomhoz szoktatása. A püspök erről így emlékezik: *„a házmegbízottak segítségével sikerült összeírni a híveket. Eleinte, 1919. szeptember 2-án 4636 tagot sikerült összeírni. Ez mind templomba járó ember volt. Ez a szám 1926 decemberében 7985-re rúgott, holott a Statisztikai Hivatal szerint a plébánián 13000 katolikus lakó volt.”* Az eredmény ennek ellenére jelentős, a kis kápolnát kinőtte a hívek tömege. Új templomra volt szükség. Shvoy lelkesedése nem hagyott alább. 1921. június 9-én határozta el az egyházközösség a templomépítést. 1927 szeptemberéig elkészült a kupola, meg lehetett tartani a bokrétaünnepet. Ezt azonban Shvoy Lajos plébánosként már nem élte meg, 1927. június 20-án XI. Pius pápa székesfehérvári püspökké nevezte ki. (SHVOY, 2002, 6-40. o.)

Shvoy Lajos emlékiratában felsorolja az 1951-es év szenvedéseit. Legnagyobb fájdalomról a nagy jellemekhez hasonlóan nem szól: *„1951. december 16-án a Regnum Marianum - templom helyén a Dózsa György (volt Aréna) úton fölállították Sztálin szobrát.”* (BALOGH és GERGELY, 1993, 300. o.) A megszentelt hely azonban nem sokáig tűrte a megszenteltelenítést, az 1956-os forradalom és szabadságharcban a forradalmi tömeg indulata a hatalmas szobor ellen fordult, és ledöntötte.

A Maria Regnum szellemisége az egyházban tovább élt. A Központi Szeminárium ügyében kihallgatott Emődi László vall a mozgalomról legteljesebben: *„Kiegészíteni kívánom – vallomásomat – annyiban, hogy még közénk, a regnumosok közösségébe tartozik Somogyi Sándor is, aki régi nevelés, a Házban Szuchi Béla csoportjába tartozott. 1960 tavasztól van köztünk, azóta rendszeresen járt illegális összejövetelre. Úgy tudom, hogy ifjúsági munkát még nem végez, csoportja nincs. Nevezetted Zadravecz püspök úr szentelte pappá 1960 tavaszán. Ezt hallomásból tudom vagy Keglevichtől vagy Rózsa-völgyitől. A másik személy, akit megemlíteni kívánok Nagy Imre, aki egy alkalommal vett részt illegális összejövetelünkön 1960 februárjában. Nem emlékszem vissza, hogy ki hozta. ... A feloszlítás évében (1961- Bertalan P.) a fiúk évfolyamonként voltak egységbe osztva. A legidősebbek – a IV. gimnazisták – Szent István nevét és a Pacsirta cserkész nevet viselték. A kb. 30 fős csoportot én magam vezettem. A III. gimnazisták, mintegy 20 főnyi csoportját Körmendi vezette. E csoport Szent Imre és Daru cserkésznevet viselt. A II. gimnazisták kb. 30 fős csoportját Szuchy Béla vezette. E csoport Szent Alajos és Fecske nevet viselt. E csoportot még ebben az évben Tompa vette át, mivel Szuchy a feloszlítás előtt egy kis idővel eltávozott a Házból.*

Az I. gimnazisták kb. 20-an voltak. E csoportok, mely Szent László és Rigó cserkész nevet viselt, Rózsavölgyi István vezette.

Az általános iskolások már nem évfolyam szerint voltak csoportokra osztva, hanem volt egy ún. felsős csoport kb. 35 fővel, amelyet Szent Család néven Nagy János vezetett, az alsós csoportot, ennek felső tagozatát (második - negyedik oszt.) Szép Zoltán vezetett, és a legkisebekkel én kezdtem foglalkozni. Az előbbi csoport Órangyal, az utóbbi Harkály nevet viselt. A már vallomásomban korábban említett idősebb regnumosok – Furmann, Kosztolányi István – egy-egy előadással segítették a csoportvezetők munkáját, de csoportjaik nem voltak. A csoportok tagjai lényegében a VII. és XIV. kerületből tevődtek össze, mindenféle osztálykülönbségre stb. való tekintet nélkül. Persze elenyésző számmal voltak más kerületekből is. Emlékezetem szerint Tompa is vezetett egy csoportot, neki végzős gimnazistái voltak.

Hetenként két alkalommal volt összejövetel az egyes csoportok részére. Egyik alkalommal elméleti, azaz hittan dolgok szerepeltek, a másik alkalommal gyakorlati dolgok, tehát játék, sport, kulturális előadások, rendezvények voltak a részükre. Ezen kívül vasárnaponként a csoportvezetők kirándulásra vitték a fiatalokat. Ilyen alkalommal a program keretében kegyhelyek (Máriaremete, Makkos) meglátogatása történt egyéb játékok szervezése, lebonyolítása mellett.

A hittan tanítást az egyes évfolyamoknak az iskolában szokásos évi programnak megfelelően végeztük. Tehát, akik katekizmust tanultak, azokkal katekizmusi anyagot vettünk. Persze kibővítve, azaz a maximummal adtuk a gyerekeknek. Természetes, hogy a gyerekekkel való foglalkozást minden alkalommal közös imádságok előzték meg és fejezték be.”⁷

Emődi László vallomását igazolja Keglevich István visszaemlékezése. Ő is a Regnum Marianum közösség iránt elkötelezett lelképásztor volt. 1960 őszén letartóztatják. Az 1963-as amnesztia után rakodómunkás. 1964-ben ismét elítélik öt esztendőre, de le kell töltenie az amnesztiával elengedett két és fél évet is. 1971-ben kerül ki a gyűjtőfogházból. Húsz éven át rakodómunkás, majd ablaktisztító. Szabadulása után folytatja ifjúságnevelő tevékenységét.

Keglevich István így emlékezik: „1956-ban egy rendőrtiszt, aki regnumos fiatal volt, s valamiképpen a testülethez keveredett, megmutatott nekünk egy tablót, melyen regnumosok voltak feltüntetve: vigyázzatok, figyelnek benneteket! ...

Azt gondoltuk, ha ismerik az ifjúsági munkánkat, s mégis kiengedtek, akkor nyugodtan folytathatjuk. A következő három évben a regnum-mozgalom föllendült, vagy ahogyan az egyik ávos tiszt mondta: túlságosan elszemtelenedett. Jogtalan előnyökhöz jutottak! Mik voltak ezek? Budapest fölött sétarepülésre vittem a gyerekeket, táboroztunk, farsangi mulatságot, szellemi olimpiát rendeztünk, az eseményeket filmre vettük, vitorlás hajóink, s elég jó felszerelésünk volt. Vezetőképzőket tartottunk, s ők ezt vezérkari tisztképzőnek fogták föl.

1960 végén, tehát röviddel az 1961. februári nagy letartóztatási hullám előtt fogtak le ismét néhányunkat. Közel egy esztendeig folytak a vallatások. Egy idő után már csak a saját fontosságukat és a mi veszélyességünket akarták bizonyítani.” (ELMER, 1994, 178. o.)

7 ÁBTL Jegyzőkönyv Emődi László 5. kihallgatásáról Budapest, 1960. november 29-én Nysz.: 0-11522/2 32-36. o. (Emődi László cisztercita szerzetes volt és 1961. június 14-én 7 év és 6 hónapra börtönbüntetést kapott. Elmer István: Börtönkereszt. 160. o.)

Ha végigtekintünk az elmúlt 50 év egyházpolitikai küzdelmein, latolgatjuk, milyen eséllyel szállhattak szembe az egyházak a pártállammal. Mindegyiknek a sajátos, történelmileg kialakult helyzete miatt más és más volt a lehetősége. Ezt mutatta az állammal megkötött egyezmények időrendje, az egyházak ellen indított támadások intenzitása. A legtöbbet a katolikus egyháznak kellett elviselni. Két nagy per – a Mindszenty- és a Grósz-per – reprezentálta ezt. Az is kérdés, ki támadott. A korabeli politika úgy igyekezett beállítani, hogy Mindszenty konzervativizmusa és a felvilágosult, szekularizált állam között kibékíthetetlen ellentét van, s ebben valakinek engednie kell. A pártállam igyekezett az egyház és a közte levő ellentétet úgy feltüntetni, hogy Mindszenty vezetésével az egyház volt a támadó. Megszületett a máig ki nem mondott kérdés: Ki ütött először? Ehhez csatlakozik a ki kit provokált kérdése is. A válasz kellő történelmi távlatból egyértelmű, a kibontakozó diktatúra, hiszen annak természetrajzához az ellenségkeresés hozzátartozik. Az egyházpolitikai küzdelmek tényei egyértelműen bizonyítják, hogy az állam és egyházak harcában az előbbiek pozíciói egyértelműen kedvezőbbek voltak. Az állami erőszakszervezet – államvédelmi hatóság, a politikai rendőrség, az Egyházügyi Hivatal –, valamint a hazánkban tartózkodó szovjet hadsereg a pártállam helyzetét erősíti. Fizikai értelemben az egyházak nem győzhetek, még a legerősebbnek látszó katolikus egyház sem. Mindegyiknek a fennmaradásért kellett harcolnia, ez pedig erkölcsi küzdelem volt elsősorban, ami a hívek megtartását és a papság utánpótlásának folyamatos biztosítását jelentette. E két fontos tény fokozza a máig alig ismert illegális mozgalmak – a Provida-mozgalom, a regnumosok, a Bulányi-féle mozgalom, titkos papszentelési mozgalom – jelentőségét. Ezekben nem a politikai, hanem a lelki, erkölcsi tartás mutatkozott meg. A legtöbb kapcsolata a napi politikával, a kizárt kispapok ellenállásának volt. Az alapvető intézményeitől megfosztott egyház elvesztette papképző szemináriumainak jelentős részét. A Központi Szeminárium felszámolása és felszámolódása az 1956 utáni egyházpolitika elsőrendű kérdésévé vált. Egyháztörténeti távlatból nézve több perspektíva merült fel.

1. A békepapi mozgalom győzelmével és az államnak való teljes behódolással megszületik az ún. nemzeti egyház. A nemzeti szó itt csalóka, mert valójában az állam szót helyettesíti, szerencsésebb lenne állam egyházzól beszélni. Ez az egyház teljesen kivonja magát a Vatikán, a Szentszék fennhatósága alól. Ilyen típusú működik az '50-es '60-as években Kínában.
2. A békepapságot nem vállaló, de az ellenállástól is ódzkodó lelkészek képviselnék az ún. „hivatalos” egyházat. Ez maradna a hídfő a Vatikán és az állam között. Passzív elszennvedője lenne az állami politikának, s mint ilyen reprezentálná a látszat együttműködést.
3. Egyik perspektívát sem fogadják el a fiatal teológusok és az egyházüldözés miatt mártíromságot vállaló papok – Tabódy István, Halász Pius, Rédly Elemér – hanem egy új egyházképben gondolkodnak. Ehhez a Provida Mater kezdetű apostoli konstitúció, s a társadalmi pápai enciklikák is támpontot adnak. Nem szabad megfélemlíteni a II. Vatikáni Zsinatról sem, amely egy hosszú belső megújulást zár le és új távlatokat nyit a katolikus egyházban. A Provida Mater kezdetű apostoli konstitúció a szerzetesi élet újszerű formáival – a hívők nagyobb, aktívabb bevonásával a hitéletbe – válaszol a világi kihívásokra. A hívek a különböző szentségek felvételével és a szertartásokon való részvétellel beépülnek az egyházba, amely ezáltal erősödik. *„A zsinat helyteleníti a klerikalizmus minden formáját. Abban is megmutatkozik ez, hogy a világiakat felbátorítja a véleménynyilvánításra. Ez nemcsak joguk, hanem bizonyos körülmények között kötelességük is.”*⁸

8 A II. Vatikáni Zsinat tanítása. A zsinati döntések magyarázata és okmányai. Szerk.: Dr. Cserháti József pécsi püspök, Dr. Fábián Árpád szombathelyi püspök, 4. kiadás, Szent István Társulat, Az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 35. 48. 49. o.

Az alkalmazkodó egyház fogalma azonban nem jelenti az önfeladó egyházat. A világiak számára is kötelező a hitvalló élet. „Amit remélnék, azt merjék hirdetni másoknak is, és életük komolyságával, feddhetetlenségével hitelesítsék szavaikat” - fogalmaz a zsinati tanításokat összefoglaló dokumentum.⁹

A megújulás és megújítás legszemléletesebb bizonyítéka az anyanyelvű liturgia bevezetése. Ebben is a Provida-mozgalom vezetője, Kisberk Imre székesfehérvári segédpüspök jár az élen, s munkásságát aktívan segíti Shvoy Lajos ordinárius. A hit megvalósulásának és vállalásának gondolata a Provida Materban is megtalálható. Az enciklikát kátészerűen feldolgozó dokumentum kérdése: „*Mi lesz a következménye annak, ha a keresztények lojálisan és hitvalló módon élnek az istentelen államrendben.*

*A válasz: Vagy még jobban fokozzák az istentelenek dühét, növekszik az üldözés, ezzel a vértanúk száma, így természetfölötti síkon a legértékesebb áldozatot és segítséget nyújtják. Egyházuknak, hazájuknak, önmaguknak, önmaguknak és ellenségeiknek, vagy rájön az államhatalom, hogy legértékesebb támaszait bennük találja és felhagy az üldözéssel. A történelem tanúsága szerint a kettő egymás után szokott következni: A Nérók után jönnek a Konstantinok”.*¹⁰

A válasz diplomatikus, lényege: cél a túlélés, az egyház fennmaradása, az ehhez vezető utat és módszert az egyénnek kell megválasztani.

A Központi Szeminárium körüli politikai küzdelem a katolikus egyház minden fontos szereplőjét állásfoglalásra kényszerítette a fiatal, alig felszentelt segédlelkészekről a Hittudományi Akadémia teológusain át a püspökig, nem hagyva ki belőle a teológusokat segítő vagy a nekik ártani akaró világiakat. Kényes kérdés a püspöki kar állásfoglalása és annak megítélése. Nagyon fontos volt a Szentszék állásfoglalása. A Központi Szeminárium, a titkos szentelések mellékes kérdéseknek tűnnek a Mindszenty, az exkommunikált békepapok – Beresztóczy Miklós, Máté János és Horváth Richárd – minden papi működéstől való eltiltása mellett. A három békepap politikai szereplése, az állammal való együttműködése a legnagyobb bűn a fiatal teológusok szemében, s e békepapok magatartásának elutasítása a szeminaristák ellenállásának az oka.

Irodalomjegyzék

- Ágotha Tivadar: Megalkuvás nélkül. Veszprémi kispapok a hatalom börtöneiben Márton Áron Kiadó, Budapest, 1995.
- Balogh Margit - Gergely Jenő: Egyházak az újkori Magyarországon 1790-1992. História-MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 1993.
- Berecz János: Vállalom. Budapest – Print Nyomda, 2002.
- Elmer István: Börtönkereszt. EFO Kiadó és nyomda, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség Budapest, 1994.
- Gyarmati György: Kísértő közelmúlt avagy a rendszerátalakítás egyik deficitje. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára-L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2011.
- Mindszenty József emlékezete. Márton Áron Kiadó, Budapest, 1995.
- Mindszenty József: Emlékirataim. Az Apostoli Szentszék Könyvkiadója Budapest, 1989.
- Shvoy Lajos: Önéletrajz. Szerkesztette: Mózessy Gergely, Kiadja a Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani levéltár, Székesfehérvár, 2002.

⁹ Uo. 37. o.

¹⁰ ÁBTL, Feljegyzés Keresztények Kiskátéja című brosúra Nysz.: 0-11960/2 55. o.